

Een zoektocht naar diversiteit in Vlaamse archieven

Sophie Bollen, doctoraatsstudent Onderzoekscentrum voor Gender en Diversiteit, VUB

Een bevraging bij archiefdiensten in Vlaanderen leidt tot de vaststelling dat etnisch-culturele minderheden ontbreken in het Vlaamse archieflandschap, zowel wat het acquisitiebeleid als de publiekswerking betreft. Nochtans bestaat er bij zelforganisaties van minderheden een reële behoefte aan overdracht van hun archieven en aan een erkenning van het migratieverleden. De mogelijkheden om hieraan te voldoen zijn divers en impliceren een uiteenlopende verantwoordelijkheid en inbreng van de overheid, de archiefsector en de minderheden zelf. De initiatieven die werden ontwikkeld vanuit de Vlaamse overheid, de erfgoed- en archiefsector stemmen alvast optimistisch. De vrijwaring van uiteenlopend archiefmateriaal over en afkomstig van etnisch-culturele minderheden is een noodzakelijke voorwaarde voor een genuanceerde historische benadering van de immigratie, die op haar beurt een relativerende rol kan spelen in het maatschappelijke debat over etnisch-culturele minderheden.

Probleemstelling

Wie af en toe in museum of archief vertoeft, is het wellicht al opgevallen: de bezoekerspopulatie kan zelden als een representatieve 'sample' worden beschouwd van de bevolking uit de stad of gemeente waar de instelling gevestigd is. Hetzelfde kan vaak gezegd worden van de collectie. Zo is het bijvoorbeeld speuren naar werk van vrouwelijke kunstenaars en zijn veel tentoonstellingen letterlijk en figuurlijk niet op maat van kinderen en jongeren gemaakt. Dit is ook zo wanneer het op representatie van etnisch-culturele minderheden aankomt. Deze bijdrage zal zich concentreren op deze laatste groep en onderzoeken in

welke mate het Vlaamse archiefwezen voldoende blijkt geeft van diversiteit en op welke wijze deze kan vergroot worden.

De afgelopen jaren werd door verschillende beleidsmakers en actoren binnen de culturele sector de aandacht gevestigd op de noodzaak van diversiteit in het cultuur- en erfgoedbeleid. In het najaar van 2001 verklaarde de Unesco in haar *Universal Declaration on Cultural Diversity* dat culturele diversiteit voor de mensheid even belangrijk is als biodiversiteit en moedigde haar lidstaten aan een klimaat te creëren waarin ruimte was voor cultureel pluralisme.⁽¹⁾ In het *Strategisch plan minderhedenbeleid 2004-2010* stelde de Vlaamse regering zich onder meer de verruiming van het cultuuraanbod naar etnisch-culturele minderheden tot doel. Ze legde hierbij zichzelf onder meer de taak op om de culturele verscheidenheid te documenteren. Ook de lokale besturen moesten, volgens het plan, hun cultuurbeleid meer afstemmen op etnisch-culturele minderheden.⁽²⁾ In februari 2006 stelde Vlaams minister van Cultuur Bert Anciaux het *Actieplan Interculturaliseren. Vlaams Actieplan van en voor Cultuur, Jeugdwerk en Sport* voor. Hierin werden ook acties voorzien om de archiefsector van meer culturele diversiteit te voorzien. Zo zou voor het einde van de legislatuur interculturaliteit in het Archiefdecreet worden opgenomen en moest de Beoordelingscommissie Archieven, bewaarbibliotheken en documentatiecentra voor tien procent bestaan uit personen met een etnisch-cultureel diverse achtergrond. Wat de interculturalisering van het erfgoed betreft voorziet het actieplan een belangrijke taak voor het Vlaams Centrum voor Volkscultuur en de Culturele Biografie Vlaanderen vzw, twee actoren binnen de erfgoedsector die reeds expertise terzake hebben opgebouwd.⁽³⁾ Ook vanuit de archiefsector werden initiatieven ontplooid; zo organiseerde Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in het najaar van 2003 een trefdag waarop werd gereflecteerd over het thema van archieven en etnisch-culturele minderheden.⁽⁴⁾

Bovenstaande oproepen om etnisch-culturele minderheden als volwaardige participanten te betrekken in het erfgoed- en cultuurbeleid zijn gebaseerd op twee overwegingen. Ten eerste kunnen ze gekaderd worden in het streven om de culturele participatie te verruimen naar maatschappelijke groepen toe die er tot op heden moeilijk toegang tot verkregen. In de tweede plaats worden minderheden ook 'ontdekt' als producenten van erfgoed en cultuur met een kwetsbaar karakter dat bijzondere zorg verdient. In mijn onderzoek wenste ik na te gaan in welke mate de huidige archiefinstellingen in Vlaanderen etnisch-culturele minderheden als een van hun doelgroepen beschouwen en dit zowel in de hoedanigheid van cliënt als in die van producent van archiefmateriaal. Door middel van een veldonderzoek stelde ik me ook de vraag op welke wijze etnisch-culturele minderheden hun archiefmateriaal beheren en percipiëren.

De noodzaak van de preservatie en toegankelijkheid van archieven van etnisch-culturele minderheden staat buiten kijf. Omdat veel archiefinstellingen gericht zijn op de verwerking van archieven die geproduceerd werden door diverse overheidsorganen, dreigt een eenzijdig beeld van deze minderheden in het collectieve geheugen bewaard te blijven. Bovendien riskeren alle etnisch-culturele minderheden die niet het voorwerp uitmaak-

ten van een overheidsbeleid in de nevel van de geschiedenis te verdwijnen. Cruciaal is de vraag wie hier verantwoordelijkheid moet opnemen en in welke mate en op welke manier dit moet gebeuren: ligt de bal in het kamp van de overheden, de archivariissen of de etnisch-culturele minderheden zelf? Of maken we ons onnodig zorgen en zullen archieven van minderheden wel vanzelf hun weg naar archiefinstellingen vinden? En wat met de vrijwaring van andersoortig minderhedenerfgoed?

Een bevraging bij archiefdiensten in Vlaanderen

Een van de uitgangspunten van dit onderzoek was de stelling dat archiefdiensten in Vlaanderen zich niet of nauwelijks inlaten met de verwerving en het toegankelijk maken van erfgoed, en archieven in het bijzonder, van etnisch-culturele minderheden. Door middel van een enquête werd in 2003 en 2004 nagegaan in welke mate die stelling strookte met de realiteit. In totaal werd 59 archiefdiensten en -instellingen een vragenlijst toegestuurd: stads- en rijksarchieven, de archiefdiensten van de provinciebesturen, de vier privaatrechtelijke archiefinstellingen en de overige thematisch georganiseerde archieven. Ruim de helft van de gecontacteerde archivariissen stuurde de ingevulde vragenlijst terug.

De resultaten bevestigden de stelling die als uitgangspunt werd gehanteerd. Slechts drie archiefinstellingen hadden reeds archieven van minderheden verworven. Het betrof hier diverse persoonsarchieven van politieke, socioculturele, religieuze en economische aard en twee organisatiearchieven met een socioculturele inslag waarvan één met een politieke context. Het povere archievenbezit kan grotendeels verklaard worden door het ontbreken van een actief prospectie- en acquisitiebeleid; slechts twee instellingen verklaarden zich in te spannen om archieven van minderheden op het spoor te komen en te verwerven. Uit hun ervaring kan geleerd worden dat de opbouw van een vertrouwensrelatie niet alleen onontbeerlijk is om archiefvormers aan te zetten tot overdracht van hun archieven, maar ook voor de verwerking ervan. De vreemde talen waarin bepaalde archiefbescheiden zijn opgesteld maken de ontsluiting ervan immers niet evident. Dit probleem stelt zich niet met archieven van archiefvormers die zelf geen deel uitmaakten van een etnisch-culturele minderheid, maar zich wel inzetten voor de belangen van deze groepen of stelselmatig contacten ermee onderhouden. Acht archiefinstellingen hadden zulke archieven in hun bezit. Het betrof hier archieven van politici en organisaties.

Bijna de helft van de respondenten meende dat bijzondere deskundigheid vereist was om archieven van minderheden te verwerven. Onder deskundigheid werd niet alleen de voor de hand liggende kennis van archivaliek en de context van de overgedragen archiefbestanden begrepen, maar ook kennis van de taal en de noodzakelijke communicatieve vaardigheden, empathisch vermogen en overtuigingskracht. Ook met de publiekswerking naar etnisch-culturele minderheden toe bleek het pover gesteld. Slechts drie archivariissen gaven aan gerichte activiteiten - waaronder tentoonstellingen, lezingen, educatie en pu-

blicaties - te organiseren waarbij aandacht uitging naar etnisch-culturele minderheden.

Zowel wat het ontbreken van een aangepaste publiekswerking als gericht acquisitiebeleid betrof, werd de bal door de archiefinstellingen opvallend vaak in het kamp van minderheden zelf gelegd. Zo werden de algemene toegankelijkheid van de instelling, het ontbreken van minderheden in de omgeving van de instelling of het feit dat de aanwezige minderheden niet als groep waren georganiseerd en dus minder makkelijk aanspreekbaar, opgegeven als mogelijke redenen voor deze lacune. Ook het feit dat de instelling nog nooit werd benaderd door organisaties van etnisch-culturele minderheden paste in dit rijtje argumenten. Slechts één op vijf ondervraagde archieven gaf aan in de toekomst zijn prospectie -en publieksbeleid naar minderheden toe bij te sturen. De eeuwige tekorten waarmee archiefdiensten kampen - een gebrek aan tijd, financiële middelen en personeel - werden vaak opgegeven als reden waarom etnisch-culturele minderheden niet tot de doelgroepen van het archiefbeleid werden gerekend.

Samengevat kan dus gesteld worden dat de meerderheid van de ondervraagde archiefdiensten zich niet richt tot minderheden hetzij omdat in belangrijke mate de toenadering tot de instelling bij de minderheden zelf wordt gelegd, hetzij omdat de middelen ontbreken om de archieven van minderheden aan te trekken.

Omdat deze uitkomst min of meer voorspelbaar was, werden de respondenten gepeild omtrent de wenselijkheid van de oprichting van een thema-archief dat zich exclusief op de verwerving van minderhedenarchief zou richten. De meerderheid van de respondenten achtte het bestaan van dergelijke instellingen niet noodzakelijk, vijftien procent vond het wel een goed voorstel. Als argumenten pro werden aangehaald: de bundeling van middelen, specifieke vaardigheden en kennis en een verhoogde toegankelijkheid voor vorsers en andere geïnteresseerden. Het bestaan van een dergelijk archief mocht volgens één respondent er niet toe leiden dat de bestaande archiefinstellingen hun verantwoordelijkheid inzake de vrijwaring van archieven van minderheden van zich konden afschuiven; zij zouden eveneens moeten worden ingeschakeld. Een andere respondent meende dat de oprichting van een dergelijk thema-archief voorlopig nog niet aan de orde was. Eerst zou immers door middel van projecten het terrein moeten worden afgetast om de behoeften en wensen van minderheden met betrekking tot hun archieven te onderzoeken. Een thema-archief is inderdaad slechts één mogelijkheid om etnisch-culturele minderheden een plaats te geven in het Vlaamse archieflandschap. In de volgende paragraaf staat we even stil bij de manier waarop een Nederlandse archiefinstelling minderheden bij haar werking heeft betrokken.

De Nederlandse aanpak

In het Nederlandse archieflandschap heeft Joan van Albada, gemeentearchivaris van Dordrecht en secretaris-generaal van de International Council on Archives (ICA), de kat

de bel aangebonden door te wijzen op de onzichtbaarheid van de eerste generatie allochtonen in Nederland. Zelf probeerde hij in Dordrecht een acquisitiebeleid te voeren naar allochtonen toe; in het bijzonder was hij op zoek naar brieven, foto's en reisverslagen. In het *Archievenblad* kreeg Van Albada niet alleen bijval en lof voor zijn inspanning om deze lacune in de Nederlandse archieven onder de aandacht te brengen. Zijn focus op reisverslagen en brieven kreeg ook de kritiek te zeer te zijn ingegeven vanuit zijn positie van goed opgeleide, middenklasse autochtoon.⁽⁵⁾ Van Albada's zoektocht had blijkbaar toch niet al te veel opgeleverd want toen enkele jaren later een groep Turkse jongeren uit Dordrecht, verenigd in de Stichting Tuana, kwam aankloppen met de vraag wat er over het eigen migratieverleden te vinden was, kon het Stadsarchief hen niet veel aanbieden. Nadat pogingen om fotomateriaal te verzamelen bij de Turkse gemeenschap ook geen succes bleken, werd gekozen voor een radicaal andere en vernieuwende aanpak. Via een interviewproject in het herkomst dorp van de overgrote meerderheid van de Turkse Dordtenaren, werd ervoor gekozen om het perspectief van ontvangende samenleving in te ruilen voor dat van de gevende samenleving. De interviews werden visueel ondersteund door foto's en video-opnamen in het herkomst dorp. In plaats van kennisbronnen te verwerven, heeft het Stadsarchief Dordrecht dus geholpen deze mee te creëren.⁽⁶⁾ In 2003 werd de minderhedenwerking uitgebreid tot de Antilliaanse gemeenschap en werd samen met de Stichting Bon-Aire het project *Nos Tesoro* opgestart, waarbij interviews werden afgenomen en persoonlijk archiefmateriaal werd verzameld.⁽⁷⁾

Ondertussen had ook de Vereniging voor de Documentaire Informatievoorziening en het Archiefwezen (DIVA) het thema op haar agenda geplaatst. In 2001 en 2002 organiseerde DIVA een conferentie waarop onder meer het Dordrechtse project werd voorgesteld en verschillende sprekers wezen op een aantal aandachtspunten voor de uitbouw van een archiefbeleid dat zich op minderheden zou richten. Zo werd het belang van bedrijfs-, persoons- en verenigingsarchieven aangestipt. Ook werd er gewezen op de nefaste gevolgen van selectie- en vernietigingscriteria zoals deze worden gehanteerd in PIVOT vanuit het standpunt van de individuele migrant die het migrantenverleden van zijn voorouders wil onderzoeken.⁽⁸⁾ Jan Lucassen (IISG) bepleitte de bewaring van minderheidsarchieven door grote, openbaar gesubsidieerde instellingen gezien het geringe vertrouwen dat kan gesteld worden in thuisbewaring.⁽⁹⁾

DIVA organiseerde ook onder de Nederlandse archiefinstellingen een landelijke enquête over culturele diversiteit. Deze enquête kaderde binnen een breder onderzoek dat werd uitgevoerd door de Nederlandse Museumvereniging (NMV) en dat volgende missie tot doel had: "*Het opsporen, inventariseren, bewaren en breed toegankelijk maken van het cultureel erfgoed van minderheden in Nederland.*" Het project werd uitgevoerd door verschillende onderzoekers die via enquêtes en groepsgesprekken tot een reeks aanbevelingen kwamen.⁽¹⁰⁾ Hoewel het opzet van onderzoek niet enkel de vrijwaring van archieven tot onderwerp had, bleken de meeste van deze aanbevelingen perfect toepasbaar en betrekking te hebben op archiefinstellingen. Zo werd opgemerkt dat de gehanteerde trefwoordensystemen

en de selectie- en vernietigingscriteria moesten aangepast worden aan de eigenheid van de minderheidsarchieven, dat er bij migratieonderzoek aandacht moest uitgaan naar de remigranten, emigranten en het land van herkomst, bijvoorbeeld door samen te werken met archiefinstellingen in het land van herkomst. Een van de kernvragen was hoe minderheden konden bereikt en overgehaald worden om hun archieven en ander erfgoed over te dragen. Concrete projecten leken een goede opstap en persoonlijk en informeel contact met de doelgroep wierp veel meer resultaten af dan onpersoonlijke, informele contacten zoals correspondentie. De onderzoekers wezen ook op het belang van zelforganisaties en zogenaamde 'sleutelpersonen' binnen etnisch-culturele gemeenschappen; zij leveren informatie aan en kunnen archiefvormers over de streep trekken een samenwerking aan te gaan; bovendien zijn zij zelf ook vaak relevante archiefvormers. Voorlichting, bijvoorbeeld over de rol van archiefinstellingen, kon eveneens potentiële archiefvormers ertoe bewegen om materiaal over te dragen. Overigens meenden de onderzoekers dat de definitie van dit erfgoed niet louter tot het materiële kon beperkt blijven. Immaterieel en 'mentaal' erfgoed mogen niet aan het gezichtsveld ontsnappen. In dit kader neemt orale geschiedenis een belangrijke plaats in, doch enige haast is hierbij geboden gezien bepaalde leveranciers van dit erfgoed - met name de eerste generatie immigranten - niet meer zo jong zijn. Tot slot werd de aanbeveling gedaan alle expertise te bundelen in een soort kenniscentrum of -netwerk waarbinnen onder meer een centrale bronnenregistratie en informatieverschaffing naar potentiële archiefvormers kan plaatsvinden.⁽¹¹⁾

Zoals uit bovenstaand overzicht blijkt, werden in Nederland de eerste aanzetten gegeven om archieven van etnisch-culturele minderheden te vrijwaren voor de toekomst en werd de noodzaak hiervan door verschillende instellingen en vakverenigingen erkend. De discussie over de wijze waarop deze vrijwaring moest gebeuren, leidde tot concrete projecten en aanbevelingen die zowel op lokaal vlak - door archiefinstellingen - als op overkoepelend niveau - door vakverenigingen en beleidsmakers - bruikbaar zijn én getoetst werden aan de praktijk. Het onderzoeksproject van de Nederlandse Museumvereniging zette ons aan tot een eigen 'veldonderzoek' waarbij een aantal bovenvermelde bevindingen konden worden getoetst en waarbij we de specificiteit van minderhedenarchief wilden onderzoeken.

Een verkenning van archieven van minderhedenorganisaties in Genk

Hoewel een eenzijdige focus op zelforganisaties als producenten van minderheidsarchieven niet aangewezen is - onder meer omdat bepaalde minderheidsgroepen niet georganiseerd zijn en bijgevolg uit de boot zouden vallen - verkozen we toch om voor de uitwerking van de casus vertegenwoordigers van zelforganisaties te interviewen vermits dit de beste garantie bood op concrete resultaten. De keuze voor Genkse zelforganisaties werd ook ingegeven door pragmatische redenen. De immigratie in Genk is - in tegenstelling

met bijvoorbeeld steden als Brussel of Antwerpen – duidelijk chronologisch afgebakend en relatief beperkt tot een aantal groepen. Bovendien kenden Genkse migranten en hun afstammelingen anno 1996 de hoogste organisatiegraad.⁽¹²⁾ De functies van minderhedenorganisaties zijn meestal veelvoudig. Hoewel vaak de belangenbehartiging als belangrijkste doelstelling wordt vooropgesteld, vormen ze in de eerste plaats een (informele) ontmoetingsplaats waar de eigen culturele identiteit kan beleefd worden in een bredere waaier van activiteiten.⁽¹³⁾

De afgelopen decennia haalden verenigingen die de nadruk legden op educatieve en culturele activiteiten een overwicht op organisaties met een religieuze en politieke inslag. Deze evolutie houdt verband met de duur van het verblijf van minderheidsgroepen in het gastland en met subsidiëringmechanismen.⁽¹⁴⁾ Vanuit deze optiek – namelijk de focus op culturele activiteiten waarbij de beleving van de etnische identiteit centraal staat – zijn zelforganisaties dus de aangewezen partners om te reflecteren over de vrijwaring en plaats van minderhedenerfgoed binnen de Vlaamse samenleving.

De opening van de eerste Genkse mijn te Winterslag in 1917, gevolgd door die van Waterschei in 1924, bracht niet enkel een spontane buitenlandse arbeidsmigratie op gang maar leidde er ook toe dat de mijndirecties vanaf 1923 zelf arbeiders ter plaatse gingen rekruteren.⁽¹⁵⁾ Dit bracht tussen 1920 en 1930 niet alleen een verviervoudiging van de Genkse bevolking met zich mee maar ook een sterke aanwezigheid van buitenlandse arbeidskrachten, waarvan de Polen de grootste groep vormden.⁽¹⁶⁾ Na de Tweede Wereldoorlog werden in het kader van arbeidsverdragen nieuwe groepen immigranten en nationaliteiten aangetrokken.⁽¹⁷⁾ Wat voor velen slechts als een tijdelijk verblijf in functie van hun broodwinning was bedoeld, resulteerde uiteindelijk in een permanente vestiging in de Genkse regio. Gaandeweg ontwikkelde zich een uitgebreid netwerk van verenigingen, ‘etnische’ winkels, scholen en eigen religieuze gebouwen in de verschillende mijngehuchten. Migrantengroepen organiseerden zich niet enkel per nationaliteit maar ook per regio of ideologische overtuiging. Sommige verenigingen bestaan nog steeds, andere stierven een stille dood toen de eerste generaties begonnen uit te dunnen. Anno 2004 telde Genk ongeveer een tachtigtal zelforganisaties van minderheden, die konden gegroepeerd worden volgens acht herkomstlanden. Uit elke groep selecteerden we steeds één vereniging; op die manier bekwamen we een mix van organisaties die zich wijden aan uiteenlopende activiteiten en doelgroepen, gaande van een vrouwenorganisatie tot een oudervereniging, van een volksdansgroep tot een meer religieus geïnspireerde werking. Ook de ouderdom van de verenigingen liep nogal uiteen: de oudste was de Poolse Rozenkransbond uit Waterschei, ontstaan in 1933, de jongste de vzw Marhaba opgericht in 1997 door Genkenaren van Marokkaanse afkomst.

Via interviews met bestuursleden wilden we in de eerste plaats zicht krijgen op de archiefproductie en -zorg en peilen naar hun opvattingen omtrent de toekomst van de archiefbescheiden, de waarde die werd gehecht aan het archivalisch materiaal en de wijze waarop zij erfgoed zouden definiëren. Tot slot hebben we ook geïnformeerd naar

bescheiden en voorwerpen die de persoonlijke migratiegeschiedenis van de respondenten illustreerden.

Een blik in de archieven

Vooreerst illustreerde dit onderzoek een wetmatigheid die algemeen geldend lijkt voor verenigingsarchieven: de kwaliteit van de archiefzorg is sterk afhankelijk van een goede verstandhouding binnen het bestuur en het consequent volgen van een ordeningsplan.⁽¹⁸⁾ Dit, gekoppeld aan de vaststelling dat veel archieven bij de bestuursleden thuis werden bewaard, maakte dat archiefbestanden lacunes vertoonden ten gevolge van bestuurswissels of zelfs grotendeels verloren waren gegaan. Een ander gegeven dat hiermee verband hield, was het ontbreken van beredeneerde selectie- en vernietigingscriteria. Er bleek echter geen samenhang te bestaan tussen de ouderdom van een archief en de hoeveelheid bewaard materiaal. Daarentegen zijn het besef van de historische waarde ervan, een goede verhouding binnen het bestuur en de overdracht van materiaal bij wisseling van bestuursfuncties wel doorslaggevende factoren voor de overlevingskansen van deze archieven. Koepel- en moederorganisaties bleken dan weer een garantie te zijn voor een regelmatige archiefproductie, vermits er op vaste tijdstippen door de afdelingen moet gerapporteerd worden. En ook doordat vooraf opgemaakte documenten door de koepel ter beschikking worden gesteld of richtlijnen worden opgelegd die bepalen aan welke opmaakvereisten de documenten moeten voldoen. De aansluiting bij een koepel heeft ook een meer efficiënte en rationele ordening van de archiefbescheiden tot gevolg. Eenzelfde effect heeft overheidssubsidiëring, vermits de subsidiegever door middel van een aanvraag- en evaluatieprocedure de verenigingen tot de productie van bepaalde bescheiden (jaarrekeningen, verslagen van activiteiten, enz.) en een efficiënte archiefzorg aanspoort. Al deze bevindingen zijn echter kenmerkend voor alle verenigingsarchieven en niet alleen voor deze van minderheden. Ze gelden niet voor de taal waarin de bescheiden van deze laatste zijn opgesteld. Van slechts één vereniging zijn deze zowel in het Nederlands als in de moedertaal, alle andere organisaties produceren bescheiden in de taal van het land van herkomst, uitgezonderd de documenten bestemd voor de subsidiërende overheid en buitenstaanders. Voor een toekomstige archivering ervan door personen die deze talen niet machtig zijn, is deze anderstaligheid een aanzienlijke hindernis. Een ander typisch kenmerk is de toenemende dreiging van vernietiging of verlies, naarmate binnen de minderheid de generaties elkaar opvolgen en door de dominante samenleving geassimileerd worden, want dan komen bestaan en doelstelling van de vereniging in gevaar en dus ook haar archiefbescheiden. Ook de jongste generaties van enkele minderheidsgroepen identificeren zich nog nauwelijks met de binnen de vereniging beleefde etniciteit. Die dreiging geldt vooral voor de archieven van verenigingen van immigranten uit Centraal- en Oost-Europa die tijdens het interbellum en vlak na de Tweede Wereldoorlog werden

opgericht. Voor heel wat van deze archieven is het al te laat; met de vereniging en de eerste generaties immigranten verdween ook het archief. Dat hiermee een belangrijk stuk erfgoed én sociale geschiedenis teloor is gegaan, staat buiten kijf.

De respondenten als sleutelpersoon

In het Nederlandse inventarisatieonderzoek werd gewezen op het belang van sleutelpersonen, dit zijn leden van een etnisch-culturele minderheid die vaak een voortrekkersrol spelen en onderzoekers - of archivariissen - toegang kunnen verschaffen tot de groep, of in dit geval, tot het verenigingsarchief van een georganiseerde minderheid. Vermits deze sleutelpersonen representatief kunnen geacht worden voor wat er leeft binnen de groep en vermits zij als bestuurslid op de hoogte zijn van de archiefproblematiek, grepen we de interviews ook aan om te informeren naar de behoefte tot overdracht en de wijze waarop dit volgens de respondenten moest gebeuren. Bijna alle respondenten meenden dat - al was het maar in de toekomst - een overdracht van het archief naar een gespecialiseerde instelling wenselijk was. Maar bepaalde bestuursleden wilden dat het in de geografische nabijheid van de (vroegere) archiefvormers bleef en vonden zowel het Stadsarchief Genk als het archief van het Limburgse provinciebestuur een geschikte bewaarplaats. Anderen zagen dan weer meer in de oprichting van een gespecialiseerde instelling, die zich bij voorkeur uitsluitend zou richten op de geschiedenis van etnisch-culturele minderheden in België. Alle respondenten waren het idee wel genegen, want op die manier zou de geschiedenis van etnisch-culturele minderheden in België en vooral van de eigen minderheid van de vergetelheid gered worden en een plaats in het erfgoedlandschap verwerven. Niet alleen archieven zouden een plaats moeten krijgen in gespecialiseerde instellingen, maar ook immaterieel en ander materieel erfgoed. En hiermee zijn we bij een volgend punt aanbeland: hoewel over het algemeen de historische waarde van de archiefbescheiden wordt erkend, wordt er veel (emotionele) waarde gehecht aan zowel persoonsgebonden als collectief erfgoed, gaande van de volksdanskostuums, de boekencollectie van de vereniging, oude kerstliederen tot een arbeids- of verblijfsvergunning of mijnlamp. Ook wordt veel belang gehecht aan de overlevering van de persoonlijke migratiegeschiedenis. Een oud-mijnwerker van Turkse afkomst bewaarde bijvoorbeeld fotokopieën van de tijdelijke verblijfsdocumenten die hij had moeten inleveren bij de ontvangst van zijn definitieve identiteitskaart, om ze aan zijn kinderen te tonen wanneer hij over zijn eerste jaren in België vertelt. Andere persoons- en familiegebonden archivalia zijn bijvoorbeeld de brieven ontvangen tijdens de jarenlange correspondentie met achtergebleven familieleden.

Enkele bevindingen en aanbevelingen

Onze veronderstelling dat etnisch-culturele minderheden vooralsnog onzichtbaar zijn in het Vlaamse archieflandschap, bleek met de realiteit te stroken. Minderheden worden genegeerd als archiefvormer én als bezoekersdoelgroep. Het laatste vloeit deels voort uit het eerste: personen met voorouders die naar België emigreerden, kunnen amper of niet terecht in Vlaamse archieven om informatie te verkrijgen over het collectieve migratieverleden. Deze lacune heeft ook nog andere maatschappelijke consequenties. Toekomstige onderzoekers van dit migratieverleden zullen geconfronteerd worden met bronnenmateriaal - voornamelijk uit overheidsarchieven - dat vaak een eenzijdig beeld ophangt van migranten en hun nakomelingen, namelijk dat van 'een groep met een probleem'. Vandaag al domineert in de media en in het politieke discours een simplistische representatie, waarbij de aanwezigheid van 'de vreemdeling' wordt voorgesteld als een uniek historisch feit met een vanzelfsprekend problematisch karakter. De migratiegeschiedenis kan echter bijdragen tot een andere beeldvorming waarin de aandacht uitgaat naar bijvoorbeeld sociale mobiliteit en migranten niet louter worden voorgesteld als passieve actoren. De voorwaarde is natuurlijk dat hiertoe het bronnenmateriaal wordt bewaard en toegankelijk gemaakt.

Als redenen voor het ontbreken van aandacht voor minderheden in het prospectie- en acquisitiebeleid en de publiekswerking werd door de bevroagde archiefinstellingen de bal vaak in het kamp van de minderheden zelf gelegd: ze moesten zelf naar de instellingen stappen in plaats van andersom. Hiermee zijn we aanbeland bij de vraag wie de verantwoordelijkheid draagt voor de vrijwaring van minderheidsarchieven. Volgens het *Strategisch plan minderhedenbeleid 2004-2010* moeten de lokale besturen hun cultuurbeleid meer afstemmen op minderheden; gemeentelijke archieven kunnen hierin dus een aanbeveling zien om hun archiefbeleid te diversifiëren. Het *Actieplan Interculturaliseren* zal ongetwijfeld in de toekomst een belangrijke stimulans zijn voor archiefinstellingen in Vlaanderen om hun werking te toetsen aan de factor diversiteit. Toch mag niet worden voorbijgegaan aan de reële tekorten waarmee alle archiefinstellingen dagelijks te kampen hebben: geld, tijd en personeel. Reken hierbij bijkomende hindernissen zoals het ontbreken van een aangepast trefwoordensysteem en catalogus, de taal waarin de stukken zijn opgesteld en het arbeidsintensieve (want van vertrouwensrelaties afhankelijke) karakter van de prospectie en acquisitie. De vraag kan gesteld worden of de archiefinstellingen in Vlaanderen wel zijn opgewassen tegen die nieuwe taak. Een alternatieve oplossing aan de andere kant van het spectrum neemt de archiefzorg niet uit handen van de zelforganisaties van minderheden, maar laat de archieven in hun bewaarcontext. Via een kennis- en expertisecentrum - zoals voorgesteld in het Nederlandse onderzoek - kunnen archiefvormers geïnformeerd worden over de wijze waarop het materiaal bewaard en toegankelijk moet gemaakt worden en bewust worden gemaakt van de historische waarde ervan. Voor het in kaart brengen van het archievenbezit zou Archiefbank Vlaan-

deren een ideaal kader bieden en verschillende actoren binnen de erfgoedsector hebben al expertise. Zoals vermeld houdt thuisbewaring risico's in en uit het veldonderzoek bleek dat alle respondenten een overdracht verkozen, onder meer wegens plaatsgebrek. Nog een mogelijke oplossing is de oprichting van een thema-archief of een gespecialiseerde instelling met een archiefafdeling. Vreemd genoeg waren de meeste archiefinstellingen geen voorstander van een dergelijke instelling. Dit lijkt enigszins contradictorisch want ze gaven aan geen bijkomende inspanningen te willen leveren of middelen ter beschikking te hebben om archieven van etnisch-culturele minderheden aan te trekken. De respondenten uit de zelforganisaties waren daarentegen wel enthousiast over het idee van een gespecialiseerde instelling, al wensten enkelen dat de archieven in de nabijheid zouden blijven. Plannen voor de oprichting van een immigratiemuseum vonden reeds steun bij beleidsmakers van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.⁽¹⁹⁾ De verwezenlijking ervan blijkt echter geen sinecure wegens financiële redenen en moeilijkheden die terug te voeren zijn op de verhoudingen tussen de verschillende overheden.

Natuurlijk moeten de archiefvormers zelf in het debat omtrent de vrijwaring van hun archieven betrokken worden, zodat rekening kan worden gehouden met hun wensen en behoeften. Optimaal is dat de etnisch-culturele minderheden op een actieve manier worden betrokken in publieksprojecten waarin het eigen migratieverleden centraal staat, zoals de Dordrechtse voorbeelden tonen. Al kan de vraag gesteld worden of het de taak van een archiefinstelling is om zelf kennisbronnen te creëren.

Een sterke belangstelling voor het migratieverleden bleek ook uit de interviews met de vertegenwoordigers van Genkse zelforganisaties. De historische waarde van de eigen archieven wordt echter niet altijd even sterk onderkend in vergelijking met ander erfgoed van materiële of immateriële aard. Deze ervaring leerde dan ook dat men rekening moet houden met de definitie die de betrokkenen zelf aan erfgoed geven en dat er aan de bewustwording van de waarde van het archiefmateriaal moet worden gewerkt. Het veldonderzoek leidde ook tot het besef dat spijtig genoeg vele archieven onherroepelijk verloren zijn gegaan en dat andere misschien ook zullen verdwijnen, naarmate de vormers ervan door hun assimilatie de beleving van hun etnische identiteit minder belangrijk gaan vinden. Niet alleen organisatiearchieven dreigen verloren te gaan maar ook andere soorten archieven die een waardevolle en onmisbare bijdrage kunnen leveren aan een genuanceerde geschiedschrijving, zoals bedrijfs- en persoonsarchieven. De recent ontwikkelde initiatieven zijn een eerste stap in de richting van de vrijwaring van dit materiaal. Het is echter de vraag of er geen nood is aan een meer gecoördineerde actie om na te gaan welke lacunes in het bronnenmateriaal dreigen te ontstaan. Hier kunnen historici en archivarijzen de handen in elkaar slaan en zo bijdragen aan een verdraagzame samenleving waarin er ruimte is voor nuance, relativering en (historisch) debat.

Met dank aan Prof. dr. Eddy Put (K.U.Leuven)

- (1) Unesco Universal Declaration on Cultural Diversity. Adopted by the 31st Session of the General Conference of Unesco, Paris, 2 November 2001.
- (2) *Samenleven in diversiteit. Gedeeld burgerschap en gelijke kansen in een kleurrijk Vlaanderen. Strategisch plan minderhedenbeleid 2004-2010*, p. 38. Het plan werd goedgekeurd door de Vlaamse regering op 26 maart 2004.
- (3) *Vlaams Actieplan Interculturaliseren*. Vlaams Actieplan van en voor Cultuur, Jeugdwerk en Sport, p. 30-31.
- (4) P. CREVE, Een gat in de geschiedenis? Trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden, 1 oktober 2003. In: *Brood & Rozen*, (2004)1, p. 73-78.
- (5) T. DE JONG en J. PENNING, Allochtoon niet in het archief; hoe erg is dat voor nieuwe generaties op zoek naar hun wortels? In: *Archievenblad*, 1(1997)4, p. 31.
- (6) C. JEURGENS, Cultuur-historisch erfgoed van Turkse Dordtenaren. In: *Archievenblad*, 5(2001)10, p. 12-15.
- (7) Voor meer informatie zie: <http://cms.dordrecht.nl/stadsarchief> (laatst geraadpleegd op 31/05/2006).
- (8) R. HERMANS, Veel archiefinstellingen staan nog aan de zijlijn. Erfgoed van migranten. In: *Archievenblad*, 5(2001)11, p. 14-15. Om de achterstand in de verwerking en overdracht van archieven in te lopen, werd het project *Invoering Verkorting OverbrengingsTernijn* opgestart als een samenwerkingsverband tussen de Nederlandse Rijksarchiefdienst en ministeries. Sinds 1991 worden de selectielijsten van de ministeries volgens een welbepaalde logica opgesteld. Zie: http://www.rijksarchiefinspectie.nl/thema/sel_pivot.html (laatst geconsulteerd op 31/05/2006)
- (9) J. LUCASSEN, Historisch erfgoed van minderheden. In: *Archievenblad*, 6(2002)4, p. 14-17.
- (10) R. KISTEMAKER, *Samenvatting van de inventarisatieonderzoeken migratiegeschiedenis, slavernijverleden en islamitisch erfgoed*. Project Cultureel Erfgoed Minderheden, april 2003. Het samenvattende rapport is online consulteerbaar op: <http://museumvereniging.nl/nmv/cem/pdf/samenvatting.pdf>
- (11) R. KISTEMAKER, *Samenvatting van [...]*, p. 5, p. 7, p. 9, p. 13-14, p. 17, p. 19 en p. 22-23.
- (12) W. VALBRACHT, *Ontleding van migrantenorganisaties in Vlaanderen. Hun werking, functies en synergie*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1996, p. 91.
- (13) E. VERVLIET, Migrantenorganisaties in Vlaanderen. In: *Bareel*, 14(1993)6, p. 12.
- (14) W. VALBRACHT, *Ontleding van [...]*, p. 82 en p. 25.; E. VERVLIET, Migrantenorganisaties in [...], p. 12
- (15) M. CARDIJN, *Genk, van gesloten landbouwersgemeenschap tot open mijnwerkersgemeente: schets van de demografische evolutie van 1880 tot 1930*, K.U.Leuven, licentiaatsverhandeling, 1964, p. 93-94; G. VAN MEULDER, *Sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen. Deel I. Arbeidsverhoudingen en syndicalisme*, Brussel: VUB, 1999, p. 3.
- (16) Ook Tjecho-Slowaken, Nederlanders, Italianen, Hongaren, Duitsers, Oostenrijkers, Fransen en Roemenen werkten tijdens het interbellum als buitenlandse arbeiders in de Genkse mijnen, M. CARDIJN, *Genk, van gesloten [...]*, p. 332-333.
- (17) Meer bepaald ging het om arbeidsverdragen met Italië (1946), Griekenland (1957), Spanje (1958), Turkije (1963) en Marokko (1964). Ook een groep Oost-Europeanen die het statuut van 'displaced persons' hadden verkregen, kregen een aanbod om in de Limburgse ondergrond te gaan werken; R. DE RIJCK en G. VAN MEULDER, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem: EPO, 2000, p. 48-49.
- (18) S. VRIELYNCK, *Het archief van een vereniging. Structuuronderzoek en inventarisatie van het archief van het Humanistisch Verbond Oostende*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1996, p. 44.
- (19) Besluit van de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met betrekking tot het Gewestelijk Ontwikkelingsplan. Brussel, 12 september 2002.